

Kunstnesten: niet natuurlijk, wel succesvol!

Martine Dubois & Wilfried de Jong

Huiszwaluwkolonies worden vaak bedreigd door onderhoudswerk of complete renovaties van huizen, verwijderen van nesten, ontbreken van geschikte overstekken of gebrek aan goede kwaliteit modder. Zorgvuldig bijplaatsen van kunstnesten blijkt dan een effectieve manier om een kolonie te ondersteunen. In 2012 werden er van de 3101 onderzochte kunstnesten 1655 (53%) bewoond.

Inleiding

Zorgen over de nestgelegenheid van Huiszwaluwen *Delichon urbicum* zijn niet van vandaag of gisteren. Al in 1942 schreef Jac. P. Thijsse in zijn boek *Het Vogeljaar*: 'Men is het er tegenwoordig vrijwel over eens, dat de droevige vermindering van onze zwaluwbevolking aan die musschen is te wijten'. Want 'Dat musschen heel dikwijls beslag leggen op een huiszwaluwnest en daardoor grote hinderpalen zijn voor de uitbreiding van het aantal huiszwaluwen weet ge al lang'. Inderdaad zit de Huiszwaluw – sinds de dramatische

achteruitgang van de Huismus – vanaf 1990 weer wat in de lift (Boele et al. 2013). Maar zo simpel ligt het natuurlijk niet. Niet de 'musschen' maar complexe omgevingsfactoren beperken vooral de huiszwaluwpopulatie. En aan het weer in de Sahel en de beschikbaarheid van vliegende insecten kunnen wij weinig doen.

Wat wij wél kunnen is zorgen voor optimale nestgelegenheid. Op zich zijn onze Huiszwaluwen prima in staat hun eigen 'natuurlijke' nestplaatsen te vinden. Ze hebben er een 'neus' voor om dé plek te vinden waar vol-

Plaats	Aantal kunstnesten	Bezette kunstnesten	Percentage bezet	Bezette natuurlijke nesten
Berkelland	1489	709	48%	542
Noordoost-Twente	722	421	58%	1316
Biddinghuizen	300	136	45%	12
Groningen (stad)	156	93	60%	21
Zeeuws-Vlaanderen	87	52	60%	257
Oudenbosch	69	43	62%	39
Den Helder e.o.	67	51	76%	117
Havelte (dorp)	48	36	75%	67
Lauwersoog	46	40	87%	1
Eindhoven	27	9	31%	42
Havelte buitengebied	26	18	69%	91
Hoogeveen	24	18	75%	19
Wijk bij Duurstede	20	9	45%	33
Bergambacht	20	20	100%	82
Totaal	3101	1655	53%	2639

Table 1 – Bezetting van huiszwaluwkunstnesten in verschillende telgebieden in 2012. De gemiddelde bezettingsgraad is 53%.¹ percentage is uiteraard afhankelijk van het aantal aanwezige kunstnesten en heeft geen bredere betekenis).

Etagewoningen voor Huiszwaluwen aan een schuur in Noordijk (Berkelland). Foto: Sonja Grooters.

doende voedsel en metselmateriaal aanwezig zijn voor optimale gezinsuitbreiding. In het verleden leken de menselijke hoofdbewoners weinig hinder te ondervinden van de tijdelijke gasten, maar vandaag de dag ligt dat anders. Met het voortschrijden van de tijd is het aantal geschikte nestlocaties minder geworden. De bouwwijze van onze huizen is veranderd

en dat is een grote boosdoener. Aan veel huizen ontbreken tegenwoordig geschikte overstekken, goten en ruwe bouwsteen. Vaak vervangen gladde Trespaplaten de klassieke betimmeringen. De gevolgen laten zich raden. De plek die de zwaluw ideaal acht om zijn nageslacht groot te brengen, is te glad om zijn modderbouwsel te laten plakken. Daarbij

Totaalaantal broedparen	Percentage broedparen in kunstnesten	Contactpersonen
1251	57%	Henny Waanders
1737	24%	Gerard Boerrigter
148	92%	Martine Dubois
114	82%	Andries Berghuis
309	17%	Piet du Burck
82	52%	John Frijters
168	30%	Gerard Smit
103	35%	Greet Glotzbach
41	98%	Djurre Siccama
51	18%	Frans Hijnen
109	17%	Greet Glotzbach
37	49%	Henny Bisperink
42	21%	Ton Janssen
102	20%	Nico van Dam
4294	39%	

De hier getelde 4294 broedparen broedde 39% in kunstnesten (dit

Enkele bronnen

Veel tips voor het maken en plaatsen van kunstnesten zijn te vinden in Desmarets (2002), Herremans (2006) en op diverse websites (onder andere: http://www.natuurpunt.be/uploads/biodiversiteit/lokalebiodiversiteit/documenten/pag_843_fichehuiszwaluw.pdf; <http://www.zwaluwen.info/huiszwaluw/nesten.php>; <http://natuurbelevens.nl/zwaluw.html>).

Desmarets, G. (2002): Gevonden! Geschikte nestgelegenheid voor huiszwaluwen met bouwplannen (<http://vwg.natuurkoepel.be/archief/NestgedragHuiszwaluwen.pdf>)
 Drop, J. (1999): Nestkaarten Huiszwaluwen, Sovon Broednieuws, oktober 1999 (http://www.sovon.nl/sites/default/files/doc/broednieuws_totaal.pdf)
 Herremans, M. (2006): Duurzame verbetering van de kwaliteit van het nestplaatsaanbod voor de huiszwaluw in Limburg. Rapport Natuurpunt Studie 2006/2, Mechelen (te downloaden van <http://www.natuurpunt.be>).

komt het probleem dat plaatselijk de modder – die nodig is als bouw materiaal – ontbreekt of niet geschikt is voor ‘huizenbouw’ en het hele gebeuren vroegtijdig naar beneden stort. Om deze zwanezing nog verder te versterken lijken veel mensen steeds verder van de natuur af te staan. Waar de zwaluwen – en hun uitwerpselen – vroeger een geaccepteerd onderdeel waren van het leven, blijkt dat nu lastig en vies te zijn... althans, voor een deel van de Nederlandse bevolking. Werk aan de winkel dus. Kunstnesten bieden voor deze problemen een oplossing. Waar huizen ‘zwaluwonvriendelijk’ zijn kunnen kunstnesten worden bevestigd om de zwaluw te helpen. Door kunstnesten strategisch op te hangen kunnen de zwaluwen worden verleid net even ergens anders te gaan zitten, waardoor het tuinmeubilair gespaard blijft. Als dit gepaard gaat met bevoegen uitleg over de Huiszwaluw aan de (on)gelukkige bezitter van een zwaluwnest steken we de Huiszwaluw de reddende hand toe, maar het is de vraag in hoeverre de Huiszwaluw hier nu echt mee is geholpen. Hoe effectief is het om kunstnesten te plaatsen?

Kunstnesten goed bezet

Dank zij een aantal huiszwaluw tellers van Sovon en via internet kon de bezetting in 2012 van 3101 kunstnesten worden achterhaald (Tabel 1). In vrijwel alle gevallen betreft het kunstnesten die geplaatst zijn bij bestaande kolonies van Huiszwaluwen. De gemiddelde bezettingsgraad bleek 53% te zijn. Door de gevarieerde herkomst van de gegevens lijkt dit een redelijke indicatie van de kans op bezetting van gunstig geplaatste kunstnesten. Lokaal en onder minder gunstige omstandig-

heden kan de bezettingskans uiteraard lager zijn.

De variatie in de bezetting is aanzienlijk, met name bij de kleinere tellingen. Gemiddeld laten deze kleinere tellingen een wat hogere bezettingsgraad zien dan de drie grootste. Mogelijk komt dit door het overaanbod van kunstnesten – meer kunstnesten dan broedparen – in Berkelland en Biddinghuizen. Het opvallend lage aandeel natuurlijke nesten in Biddinghuizen hangt samen met het feit dat na renovaties de huizen nauwelijks nog geschikte nestplaatsen bieden. In Lauwersoog betreft het kunstnesten aan het sluiswachterskantoor met verder ook weinig geschikte plaatsen voor natuurlijke nesten, waardoor 98% van de zwaluwparen in kunstnesten broedt. Het geringe aandeel natuurlijke nesten in Groningen wordt veroorzaakt door moddergebrek in de stedelijke omgeving. In Bergambacht werden in 2004 na schilderwerk in een woonwijk ter vervanging van natuurlijke nesten twintig kunstnesten opgehangen die sindsdien alle bezet zijn.

Oudere gegevens bevestigen de variabele bevindingen wat betreft de bezetting van kunstnesten (D. Jonkers, pers. mededeling). Leys & Jonkers (1991) vermeldden een bezetting van 36% voor 59 kunstnesten verspreid over Nederland. Een flink project met 318 kunstnesten in Noord-Holland toonde in 1992 een teleurstellende bezetting van 13%. Nadere gegevens die dit zouden kunnen verklaren, ontbreken. Onregelmatige telgegevens voor 254 kunstnesten die vanaf 1990 in het Gooi zijn geplaatst, laten zien dat 56% daarvan ooit bezet is geweest. Dit mooie percentage omvat zowel successen (alle 28 kunstnesten jarenlang bezet in Eembrugge)

Zelfgemaakte kunstnesten in Noordoost-Twente.
Foto: Wim Wijering.

als mislukkingen (zeventig kunstnesten in Kortenhoef, slechts één bezet). Op verschillende plaatsen in het land zijn in het verleden op ruime schaal kunstnesten aan woningen of flatgebouwen geplaatst. Na jaren blijkt dat veel bewoners die toch niet zo waarderen en weer verwijderen of onbruikbaar maken. Ook kunstnesten leveren natuurlijk poeponoverlast op. Of beginnen te vervelen na jarenlange leegstand. Dit leert ons dat kunstnestprojecten blijvende aandacht en enthousiasmering van de bewoners vragen.

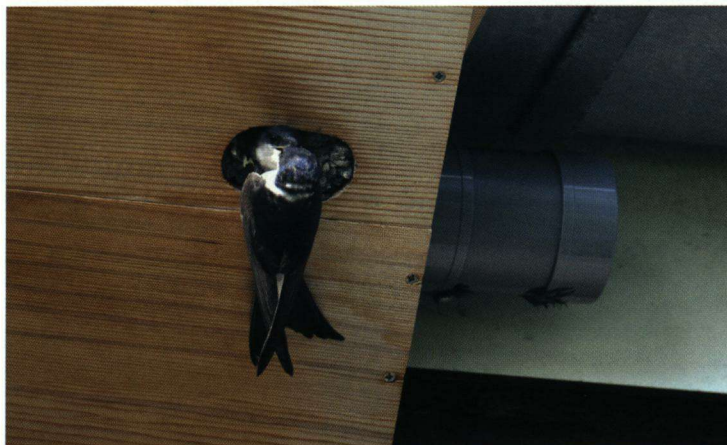
Ervaringen met kunstnesten

Veruit het grootste kunstnestproject dat ons bekend is, wordt uitgevoerd door de Zwaluwenprojectgroep Berkelland. In 1999 werden daar de eerste 136 kunstnesten geplaatst in Neede en Borculo. Ook werden enkele modderpoeltjes aangelegd. Vanaf 2008 werden er ook in Eibergen en Ruurlo kunstnesten geplaatst, waarna het totaal opliep tot maar liefst 1489 in 2012. De kunstnesten worden zelf geproduceerd en geplaatst in het buitengebied. De bezetting van de kunstnesten fluctueert de laatste vijf jaar tussen 40% en 52%. Het totaal aantal broedparen lijkt niet te stijgen door de plaatsing van de kunstnesten. Wel vindt er een langzame verschuiving plaats van natuurlijke naar kunstnesten; in 2008 broedde 42% in kunstnesten en in 2012 was dat 57%.

In dertig plaatsen en plaatsjes in Noord-oost-Twente worden huiszwaluwnesten geteld, gecoördineerd door Natuur- en Vogelwerkgroep De Grutto (Drop 1999). Vanaf 1991 werden er, vooral aan boerderijen, zelfgemaakte kunstnesten opgehangen. Op veel plaatsen blijken de kunstnesten een

uitkomst om een kolonie Huiszwaluwen op peil te houden. Zeker op boerderijen waar het vee op stal blijft en modder voor nestbouw ontbreekt. De bezettingsgraad van de inmiddels 722 kunstnesten ligt de laatste jaren tussen 58% tot 64%, maar varieert sterk van locatie tot locatie. Het totaal aantal getelde broedparen fluctueert tussen 1700 en 2200 en vertoont geen relatie met het aantal kunstnesten. Wel is het aandeel zwaluwen dat in kunstnesten broedt, gestegen van 15% in 2004 tot 24% in 2012.

Vogelwerkgroep Den Helder plaatste kunstnesten omdat op veel plaatsen de grond te zanderig is voor succesvolle eigen nestbouw. Hierdoor nam het aantal broedparen na een dieptepunt van 78 in 2004 toe tot 202 in 2011. Met 168 paar was dit in 2012 weer wat lager, zoals op veel plaatsen in Nederland. Ook in Oudenbosch heeft het plaatsen van kunstnesten waarschijnlijk bijgedragen aan een forse toename van het aantal Huiszwaluwen. Na een dieptepunt van 23 paar in 2001 werden kunstnesten geplaatst en waren er vanaf 2006 weer zo'n tachtig à negentig paar. Daarvan broedde uiteindelijk meer dan de helft in kunstnesten. Dat kwijnende kolonies door het plaatsen van kunstnesten ook in een stedelijke omgeving kunnen herstellen is in Brussel overtuigend gebleken (Carels 2011). Daar broedden in 1980 naar schatting nog 800-900 paar, verspreid over vele kleine kolonies. In 2002 waren er nog 33 paar over. Door het plaatsen van kunstnesten is dit aantal in 2011 weer opgelopen tot 290, waarvan 75% in kunstnesten, verdeeld over zes kolonies. Dit succes toont aan dat het de zwaluwen daar niet aan voedsel ontbreekt, maar aan het vinden of maken van geschikte nestplaatsen.

Huiszwaluw gebruikt een gierzwaluwkast (met camera) in Oostvoorne.
Foto: Norman Deans van Swelm.

Casco's in Kwadendamme, met montagekit direct op de gevel bevestigd.
Foto: Will van Berkel.

Kunstnesten: wat, hoe en waar

Kunstnesten voor Huiszwaluwen zijn in diverse uitvoeringen commercieel te verkrijgen en huiszwaluwminnend Nederland knutselt er danig op los. Zo is een scala aan zwaluwbehuizingen te vinden. Hele, halve of casconesten, enkele, dubbele, met of zonder afdakje, enzovoort. Met al ons menselijk verstand en gevoel trachten wij te bedenken wat de zwaluw nu echt wil. De cijfers geven het antwoord: het maakt de Huiszwaluw niet veel uit, hij is overal blij mee.

Als we het assortiment kunstnesten tegen het licht houden, lijkt het verstandig alleen halve nesten aan te bieden. Door 'kraagjes' of halve nesten te gebruiken blijft de zwaluw zelf actief bouwen. Mens en dier verschillen namelijk niets. Als de zwaluw kan kiezen tussen een hele kom of een casco, mooi dat ze voor de 'premie A-woning' kiezen! In Berkelland is echter een leuke tegenhanger op dit verhaal. Hier hangen veel meer hele kunstnesten dan potentiële bewoners, maar zelfbouw wordt hier toch nog ijverig beoefend. Waar de klei of leem te zandig is ontkom je niet aan hele nestkommen, om te voorkomen dat nest en inhoud op de grond belanden. Een ander nadeel van hele nestkommen is bevuiling en dientengevolge de parasieten. Jac. P. Thijsse wees er al op. '...dat Huiszwaluwen vele jaren achtereens hetzelfde nest gebruiken, als 't maar niet te vuil wordt; gij kunt hun daarom een dienst bewijzen met in den winter het oude opvulsel er uit te gooien'. Hoe meer mijten en ander ongedierte in een nest, hoe eerder het nest gemeden wordt. In Berkelland liep de bezetting van kunstnesten terug, maar na het schoonmaken maakten de zwaluwen er weer dankbaar gebruik van.

Worden kunstnesten niet schoongemaakt?

Dan moet een jaartje leegstand de parasieten laten uitsterven.

Hoe verleidelijk het ook is om iedereen te enthousiasmeren een kunstnest op te hangen, uit de praktijk blijkt helaas dat dit geen zin heeft. Wil je de zwaluw helpen, dan moet dáár actie worden ondernomen waar hij zichzelf meldt. Hang je kunstnesten op in de buurt van een kolonie dan geef je jonge zwaluwen de kans hun eigen stek te vinden of een kolonie de kans zich te verplaatsen. Betreft het een enkel paartje dat zit te broeden, biedt juist daar een kunstnest aan, zodat het een kolonie kan worden. Het is dus zaak met het aanbieden van kunstnesten 'zwaluw-volgend' te handelen. Wat nog wel tot hulp kan zijn bij het laten ontdekken van kunstnesten is het afspelen van lokgeluiden (Herremans 2006, Carels 2011). Zwaluwen laten zich graag enthousiasmeren door 'soortgenoten'.

Kunstnesten blijken ook echte winnaars voor het opvangen van onderhoud en renovaties aan huizen. Renovaties gaan vaak gepaard met inzet van onderhoudsvriendelijke, lees gladdere, bouwmaterialen. Door kunstnesten op te hangen op de plek van de oude nesten trekken onze Huiszwaluwen met genoeg in deze nieuwe behuizing. Het is de manier om te voorkomen dat hele kolonies verdwijnen. Als deze actie in goede samenspraak gaat met huiseigenaar of woningbouwvereniging kan er worden gekeken naar een meerjarige oplossing. Onderhoudswerkzaamheden keren immers keer op keer terug. In Biddinghuizen (Flevoland) is om die reden een nestkast ontwikkeld met een eigen overstek.

Voor wie serieus overweegt om kunstnesten in te gaan zetten zijn er nog een paar basisza-

Kunnestn onder een brug in Lier (België). De nstn zjn af te nemen en van boven toegankelijk, onder andere voor het ringen van de jongen. Het nummeren van de nstn vergemakkelijkt de monitoring. Foto: Robin Vermeylen.

ken van belang. Zorg voor een overstek om volle zon en regeninslag te vermijden en een ruwe achterwand zodat zelfbouw mogelijk blijft. Voor wat betreft de windrichting vonden Leys & Jonkers (1991) een geringe voorkeur voor een oostelijke expositie, wat logisch lijkt gezien het oververhitten van jongen en eieren. Nog een laatste aspect is de broedmogelijkheid van Huiszwaluwen onder bruggen. In Nederland nestelde in 1989 slechts 3,9% van de Huiszwaluwen onder bruggen, balkons en dergelijke (Leys & Jonkers 1991). Waar dat het geval is, kan bijplaatsen van kunstnesten heel effectief zijn. In Lier (België) broedden Huiszwaluwen onder de kanaalbruggen totdat deze vervangen werden. Door het plaatsen van kunstnesten is het aantal broedparen onder de bruggen opgelopen van 44 in 2009 tot 114 in 2012. Dit is dus met recht een succes te noemen. In Nederland is hier ook mee geëxperimenteerd onder enkele bruggen in Hardenberg. De conclusie mag duidelijk zijn, het bijplaatsen van kunstnesten is een belangrijke ondersteuning bij het mooie en dankbare werk van huiszwaluwbescherming. Mochten de Huiszwaluwen de kunstnesten niet meteen

gebruiken, dan is er nog altijd kans op 'mus-schen' en mezen.

Dankwoord

Voor gegevens danken we de personen genoemd in Tabel 1, de makers van de foto's, Gerald Driessens (Natuurpunt Studie, Mechelen, België), Dick Jonkers en Joost van Bruggen (Sovon).

Kunnest met dakje in Biddinghuizen, de 'swalownest-kast', ook geschikt voor woningen zonder overstek. Foto: Martine Dubois.

■ M. J. Dubois, e-mail: martine.dubois@defreelanceboswachter.nl & W.W. de Jong, Witsenburgselaan 13, 6524 TD Nijmegen, e-mail: wwwdejong@hotmail.com.

LITERAUR:

Boele, A., J. van Bruggen, A.J. van Dijk, F. Hustings, J.W. Vergeer, L. Ballering & C.L. Plate (2013): Broedvogels in Nederland in 2011. Sovon-rapport 2013/01. Bijlage 3. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Carels, C. (2011): L'hirondelle de fenêtre à Bruxelles: évolution de la population et succès des mesures de protection. Colloque Francophone d'Ornithologie, Parijs (december 2011).

Leys, H.N. & D.A. Jonkers (1991): Oecologische nestgegevens van de Huiszwaluw. *het Vogeljaar* 39(2):49-60.

Thijssen, J.P. (1942): *Het Vogeljaar*, vijfde druk (blad. 160). A.G. Schoonderbeek, Laren.